

94(100)(082)

170

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І ПРАВознавства

Випуск 13

ГРЕКО-РИМСЬКА ТА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ. СПІЛЬНІСТЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ

Розглянуто спільні ціннісні категорії античної та західноєвропейської цивілізації
The ideas of the article are the general categorical concepts of ancient and West European civilization

Я. Грицак упевнено заявляє, що на сучасному етапі еволюції люди об'єднуються не за інтересами, а за цінностями. Це старі революції були про інтереси. А тепер сталось щось зовсім інше, на місце інтересів вийшли цінності[1]. Європа, яка демонструє сьогодні прагнення отримати нову політичну форму, в той же час не втрачає зв'язків з своїм корінням. А такими є ціннісні орієнтири, вироблені в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Причому цінності інколи були спільними для різних соціальних страт. А інтереси – різні. І вага цінностей не завжди усвідомленою. Особливо це притаманне періоду середньовіччя.

Цьому періоду передував період античності, і першим етапом її історії є давньогрецька історія. Саме історія стародавніх греків та Стародавнього Риму і є античною цивілізацією за згодою більшості істориків. Хоча з приводу того, чи була греко-римська цивілізація самодостатньою по відношенню до західноєвропейської дискусії тривають. Д.Е. Харитонович в розбіжностях визначення поняття цивілізація у Шпенглера та Тойнбі та їх застосування до періоду історії стародавньої Греції та Риму і середніх віків вбачає доказ того, що західноєвропейські дослідники визнають автономність існування греко-римської та західноєвропейської цивілізацій [6, с.14]. Хоча дослідник не заперечує, що Тойнбі визнає західнохристиянську цивілізацію дочірньою по відношенню до еллінської, але все ж таки вважає її принципово іншою.

М.Блок, Ж.Дюбі послідовно допомагають дослідникам все ж таки уявити наступну схему: падіння Західної Римської імперії не привело до абсолютної зміни однієї цивілізації іншою, продовжувались торгівельні контакти через Середземномор'я, в управлінні застосовуються принципи римської адміністрації тощо. Це триває до нової хвилі Великого переселення, тобто до кінця VІІ століття. За цей час перетікання ціннісних речей від римлян до середньовічних європейців відбувалось в природній спосіб. Отже, можна виходити з того, що певні успадковані від античної цивілізації риси в середньовіччя шукати можливо і корисно.

Сучасні дослідники В. Г. Космина, Д. В. Драгунський, В. Л. Цимбурський наполягають на тезі, сутність якої зводиться до необхідності шукати генотип європейської цивілізації в античному суспільстві, передусім в його полісній структурі, що надалі проявилось в виникненні міських комун середньовіччя, а потім і в становленні індустріального і постіндустріального суспільства [4, с.177].

Конкретно-історичні, природно-географічні умови існування греків зумовили появу такого явища як поліс. На відміну від розвитку східної общини, община греків не була підпорядкована державі, а виростала з неї, поліс – це община-держава. І це дозволило члену полісу зберігати особисту свободу.

Головними складовими структури грецького поліса, що зумовлювали умови його існування, були наступні. Перед усім, це його економічна основа – власність, в якій органічно поєднувались власність державна і власність приватна, причому приватна була опосередкована державною. Звідси обов'язково випливало те, що обов'язковою і безумовною передумовою права власності на землю в полісі була приналежність до числа громадян цього общинного об'єднання. В класичному полісі тільки його громадянин міг бути власником. Верховне право контролю і розпорядження землею належало колективу громадян, самій громадській общині.

Населення поліса складалось з повноправних, неповноправних та безправних категорій його жителів. Але тільки громадяни, що входили до складу полісної общини, володіли всією сумою прав – і економічних, і політичних, і соціальних, були, таким чином, найбільш привілейованою категорією населення. Право власності і громадянські права – тісно пов'язані. Інститут громадянства є наступною рисою полісної організації.

Якщо мати на увазі нестачу плодючих та оброблюваних земель в Греції, існування інституту громадянства передбачало стабільність і замкненість його громадянського колективу, чисельні рамки якого повинні були жорстко контролюватись. Тому поліс як колектив громадян-землеробів і землевласників виступав в ролі верховного власника землі і в якості гаранта земельної власності своїх співгромадян. Саме поліс, і тільки він, міг втручатись в стосунки власності. Таким чином, держава в цьому випадку існувала ні над общиною, як це було на сході, а саме виростала з полісної общини, залишаючись в строго замкнених рамках її громадянського колективу.

Наступна характерна риса полісної організації стародавніх греків – це ставлення громадян до військової організації поліса. Враховуючи те, що в класичному полісі регулярна армія була відсутня, всі її громадяни були потенційними воїнами, членами громадянського ополчення, що закликало до зброї, якщо з'являлась військова загроза. Отже, в класичному грецькому полісі мала місце характерна триєдність члена його громадського колективу. Одночасно він був і громадянином, і власником, і воїном.

Особливі форми самоуправління громадянського колективу – це ще одна невід'ємна риса грецького поліса. Народні збори, що об'єднували виключно громадян, – найважливіший інститут полісного управління, завдяки якому враховувалось волевиявлення кожного громадянина, що обов'язково входив до його складу. Інші органи політичного управління – рада, суд, розгалужена сітка посад, що здійснювали виконавчу владу, також були в руках громадянського колективу і ніколи від нього не відривались.

Отже, ніхто крім громадян поліса, не мав права володіти землею на його території, а також права розпорядження (через рішення всього колективу громадян) суспільними землями, що належали всьому колективу. Ніхто, крім громадян поліса, не мав права брати участь в його військовій і політичній організації. Таким чином, члени полісної громадянської общини, як городяни, так і сільські жителі, складали потужний, доволі замкнений колектив, що

суворо охороняв і контролював всі права і привілеї своїх членів. Стабільність громадянського колективу і невеликі розміри території поліса (в умовах Стародавньої Греції вона не могла бути розширена безконфліктно) – це ще одна з обов'язкових рис полісної організації. І ці умови сприяли формуванню такої риси як договороспроможність всіх членів полісу.

Крім того у громадян полісу складались досить невимушені стосунки з богами-покровителями. Боги мали людську подобу, їх дії та наслідки їх можна було обговорювати. Така можливість стверджувала впевненість у власних силах, розумових можливостях, і все це поєднувалось з іншими умовами існування в полісі.

Стародавній Рим розвивається як община по типу поліса. Цей процес починається з VIII ст. до н.е. Але на відміну від греків Рим розпочинає активну зовнішню експансію. Володіючи правом приватної власності, маючи обов'язок участі у народних зборах як громадянин, римлянин, в результаті військових завоювань і правовому впорядкуванню завойованих територій, отримує ще й державу, брати участь в управлінні якої теж стає почесним обов'язком. Місце і роль закону в римській общині виховували громадян, які дбали про розробку і дотримання правових норм. На відміну від греків у римлян є держава, центр, і це додає римлянам таких чеснот як твердість, військовий дух, воєнна доблесть. Отже, вольові якості особистості посилюються ще й твердістю у прийнятті і виконанні рішень. Але Рим живе війною і за рахунок війни. Як тільки засобів і сил помітно бракує для продовження просування і ствердження – настає кризовий час, з III століття н.е. в усіх сферах життя відчутні прояви кризи. «...Централізована організація неухильно розпадалась. До великого розподілу, що ізолював Захід від Сходу, додавалась зростаюча ізоляція частин Західної Римської імперії. Торгівля, яка була переважно внутрішньою (між провінціями), занепадала. Сільськогосподарська та ремісничка продукція, що вивозилась з місць виробництва в інші області римського світу, така як середземноморська оливкова олія, рейнське скло, гальські гончарні вироби, все більше втрачали ринки збуту; грошей ставало все менше, і монети були гіршої проби; землі, що оброблялись лишались без господарів, і кількість занедбаних полів, «agri deserti», зростало» [3, с.34-35]. Отже, римський світ відчутно починає переживати кризу з III століття. Разом з занепадом торгівлі руйнувались і так і залишались занедбаними римські шляхи – не було потреби їх підтримувати в умовах деградуючої економіки.

Кризові явища в економіці пізньоримського суспільства безперечно відбивались і проявлялись в змінах в соціумі. Одною з таких була відмова людей займатись певними видами ремесел, постійна плинність сільської робочої сили. Необхідність утримувати на своїх місцях людей, які потрібні економіці, змушувала останніх імператорів Риму в законодавчій спосіб забезпечувати це [3, с.38]. Тобто суспільство зберігало стратифікацію, не дивлячись на те, що в пошуках кращого життя великі маси людей рушали з місця.

Вільна особистість не може не давати оцінок тому, що відбувається навколо, християнство ще більше посилює мисленеві процеси римлян. Сенс існу-

вання втрачався, оскільки раціоналізм, притаманний римлянам, аналіз результатів діяльності дозволяли зробити висновок – результати ці невтішні. Саме за вищезгаданих умов занурювались в це суспільство варвари-германці.

Варвари, які так давно полюють на римські території, отримують шанс. І саме вони, переважна більшість з яких – германські племена, стануть нащадками римлян, протягом декількох століть перебираючи від римлян, що занепадають, їх ціннісні орієнтири. «...завдяки традиції співіснування, яка у деяких районах восходить до III ст., за розселенням варварів доволі швидко слідувало їх більш-менш повне злиття з місцевим населенням», – підкреслює Ле Гофф [3, с.40].

І для того, щоб утриматись на завойованих територіях, вони швидко сприймали механізми, які б дозволили це зробити з більшим результатом. Один з таких проявів – прихильність до особистої власності, яка згодом зміцнилася потяг до приватної власності. Капітул 27 про крадіжки Салічної правди містить суворі покарання за зазіхання на приватну власність у вигляді збору чужого винограду чи обробіток чужого лану [5]. «Тяжіння дрібного селянина до своєї власності, свого алоду, була, безумовно, тим більшою, чим він прагнув ствердити свою незалежність, і це було природньою поведінкою людини, що осіла у завойованій країні і прагнула проявити свою зверхність над масою місцевого населення, підвладного великим власникам[3, с.39-40]. І хоча асиміляції варварів стояло на заваді їх язичництво, і прагнення зберегти свою самобутність було значним – а саме це примушувало варварів селитись окремо – цей чинник поступово втрачав свій вплив.

Західноєвропейська, сьогодні західна цивілізація починала свій поступ зі ствердження приватної власності. Ствердження за допомогою закону. Змінювались народи, територія, але риси вільної особистості, формування якої пов'язано з приватною власністю, вкорінювались в європейське середовище. На всіх рівнях – використання, осмислення – прагматизм не дозволяв відхилитись від раціоналізму. І розвиток соціуму, і економіка, рушієм якої була приватна власність, розвивали індивідуалізм, носій цієї риси і свідомість свою формував в процесі особистісного розвитку, і на таких засадах гуртувались з іншими за інтересами. Ні владним інститутам, ні церкві не вдається соціум, в якому як провідні формуються риси індивідуалізму, раціоналізму, довго вводити в оману. Осмислений власний досвід співпадає з духовним спадком попередніх поколінь; оскільки ніщо не сприймається як догма, і в духовному спадку теж послуговуються цінностями, які допомагають людині підвестись, вижити. Нашадки Одина, героїчні воїни, як тільки задача була вирішена – життєвий простір розширений в результаті завоювань – перешли до осілого життя і природньо сприйняли образ нового героя – терплячого і люблячого. Християнство «говорючи словами А.Тойнбі, послужило своєрідною «лялечкою», що в особливій, релігійній формі передала новому суспільству духовні надбання попередньої цивілізації, а головне – забезпечило загальну смислову й стильову єдність комунікацій у цьому суспільстві, не перекривши шляхів для його системної еволюції» [4, с.179]. Але через вісім століть західні європейці переглянули свої стосунки з застановою, яка запропонувала вар-

варам на початку тисячоліття ці ідеали. Від християнства не відмовились, а церква змушена була пережити Реформацію і оновитись. Безглуздо зберігати те, чим відмовляються користуватись. Звичка жити, оцінюючи результати своєї діяльності і навички вільного спілкування греків з богами, що давало споживу для розуму виявились корисними для прийдешніх поколінь західноєвропейців. Тому традиції не тримали там міцно, і якщо вони не співпадали з реальністю – їх змінювали.

Цінності стверджували за допомогою різних механізмів. В середньовічному суспільстві вільними людьми є власники землі. Але оскільки механізми, що підтримували приватну власність, залучали в процес і інші категорії – останні опинялись в полі дії тих категорій, які визначались як ціннісні. Так, феодал передусім захищав приватну власність, за допомогою системи васалітету і закону. Дія закону розповсюджувалась і на тих, які власниками в цьому суспільстві не були, їх права на користування землею визначались за допомогою закону, право видавати який було в руках власника – використання закону як інструменту дозволяло усвідомити спільні ціннісні орієнтири в цьому суспільстві, навіть тими, хто знаходився в залежному стані. В той же час християнські ідеї стверджували, що рівні можливості є у всіх. Завдяки дії різнобічних чинників середньовічне суспільство у другому своєму періоді почало демонструвати швидко динаміку еволюціонування.

Джерела і література

1. Грицак Я. Куди рухається світ. – К: Грани-Т, 2015. – 192 с.
2. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы/ Гельмут Кёнигсбергер : [перевод с англ.; Предисловие Д.Э.Харитоновича].- М.: Издательство «Весь Мир»; 2001. – 384 с.
3. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф : [перевод с фр.под общ. Ред.. В.А.Бабинцева]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 560 с.
4. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу [монографія] / В.Г. Космина. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 310 с.
5. Салическая правда. (Lex Salica) Режим доступу до джерела: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
6. Харитонович Д.Э. Новая история Европы (вместо предисловия) // Кенигсбергер Г. Кёнигсбергер Г. Г. Средневековая Европа, 400-1500 годы - М.: Издательство «Весь Мир»; 2001. – С.5-23

УДК 94(470) «179/1917»

В.О. ВЕТОХІНА

кандидат історичних наук, доцент

ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ РОСІЙСЬКИХ ДЕКАБРИСТІВ

Розглядаються конституційні прагнення російських декабристів, спрямовані на заміну самодержавного управління демократичним, заснованим на конституції і громадянському представництві, принципах гуманізму і рівності громадян перед законом.

Ключові слова: «Конституція», «Руська Правда», громадянин, громадянські права.